

Osmanlıcılık İdeolojisi ve Osmanlı Hâkimiyeti Sonrası Türk-Arap İlişkilerinde Değişim ve Süreklilik

M. Talha ÇİÇEK

Özet

Arap vilayetlerindeki hâkimiyetinin sona erdiği tarih olan 1918 senesi sonrasında Türk-Arap ilişkilerinde Osmanlıcılık ideolojisinin etkisi, konu ile ilgili akademisyenlerin çoğunlukla ihmal ettikleri bir konudur. Türk-Arap ilişkileri sahasına dâhil edilebilecek konular üzerine yapılan akademik çalışmalar, Osmanlıcılık ideolojisinin seyrini ekseriyetle Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarındaki hâkimiyetinin sona erdiği döneme kadar ele almakta, Osmanlı idaresinin bittiği dönem ile Hilafet'in kaldırılmasına kadar geçen süre zarfındaki ilişkileri bu ideolojinin etkileri çerçevesinde inceleme konusu yapmamaktadırlar. Bu çalışmada Osmanlıcılık ideolojisinin söz konusu seyri ve etkileri, 1918 sonrası Türk-Arap ilişkileri, Türkiye-Suriye örneğinden hareketle, imzalanan anlaşmalar ve hayata geçirilmesi planlanan projeler çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde, Suriye merkez olmak üzere 1918 yılından itibaren Türkler ile Araplar arasındaki iş birliği çabaları ve bu çabalarda Osmanlı Devleti ve Hilafeti'nin sahip olduğu önemli mevkie de değinilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlıcılık, Arapçılık, Hilafet, Manda İdaresi, Suriye.

173

Dîvân *DİSİPLİNLERARASI
ÇALIŞMALAR DERGİSİ*

cilt 17 sayı 33 (2012/2), 173-192

ARAP TOPRAKLARINDA Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesi ile Hilafet'in kaldırılması arasındaki sürede Türk yönetimi ile Şerif Hüseyin ve oğulları tarafından Arap topraklarında kurulan hükümetler arasındaki münasebetlerin aydınlatılması, hem Osmanlı dönemi Arap milliyetçiliğinin ideolojik karakterini ve bu akımın geçirdiği dönüşümü anlamak hem de Kemalist Türk tarih tezinin Araplar üzerinden inşa edilen kısmı olan "Arap ihaneti" metaforunu tartışmak açısından önemi haizdir. Diğer taraftan Osmanlı nüfuzunun Arap coğrafyasında etkisinin nasıl sona erdiğinin resmedilmesi günümüz Osmanlı sonrası toplumlarında tartışma konusu olan birçok meselenin de açıklığa kavuşmasını sağlayacaktır.

Bu yazıda Osmanlı ordusunun Mısır merkezli İngiliz kuvvetleri tarafından Suriye'den çıkarılmasından sonra Osmanlılık ideolojisinin yeni şekillenmeye başlayan Türk ve Arap yönetimleri arasında yeniden tesis edilmeye çalışılan ilişkilerde nasıl/ne kadar etkili olduğu, iki taraf arasında yapılan görüşmeler, kurulan direniş örgütleri ve çıkan isyanlarda etnisite olarak Türk ve Arap olanların rolü göz önünde bulundurularak analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu tartışma, Osmanlı toplumunun farklı grupları arasındaki ilişkileri analiz ederken, "Türk" ve "Arap" gibi etnik kategorilerin ne kadar anlamlı olduğunu sorgulamamıza da katkı yapacaktır.

Arapçılık ideolojisinin doğuşu ve gelişimi üzerine yapılan çalışmaların neredeyse hiçbiri, bu çalışmaları yapanların büyük çoğunluğunun Türkçe bilmemelerinin ve mukayese yapacak araçlara sahip olmamalarının da kısmi etkisiyle 1918 sonrası dönem için Osmanlı ideolojisinin etkisini incelememiştir. Arapçılık hareketinin, Osmanlı hâkimiyeti döneminde Osmanlı bir karakterinin olduğu, literatürde bütün ayrıntılarıyla ortaya konmakla birlikte, Osmanlılık ideolojisinin sonraki dönemlere olan tesiri bazı örneklerde dönemsel olarak bazılarında da problematik olarak bu çalışmaların ilgi alanlarının dışında kalmıştır.¹

Akademik literatürde bu dönemi inceleyen belli başlı üç araştırmadan bahsedilebilir. Sina Akşin'in² 1986 yılında yayımlanan ve

1 Bu türden çalışmalar için bkz. Ernst Dawn, *From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of the Arab Nationalism* (Urbana: University of Illinois, 1973); Rashid Khalidi, Lisa Anderson, Muhammad Muslih, Reeva Simon, *The Origins of the Arab Nationalism* (New York: University of Columbia, 1991); Adeed Dawisha, *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair* (Princeton: Princeton University Press, 2003).

2 Sina Akşin, "Turkish-Syrian Relations in the Time of Faisal (1918-1920)", *Turkish Yearbook of International Relations* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1986), ss. 1-17.

1918-1920 arası dönemde Şam'da kurulan Faysal hükûmeti ile Anadolu'daki Kemalist hareketin öncüleri arasındaki ilişkileri incelediği çalışması bu kapsamda zikredilebilecek ilk çalışmadır. Ele aldığı dönem ve konu çerçevesinde Türkiye-Suriye ilişkilerinin eksiksiz bir fotoğrafı mahiyetinde olan bu makale Osmanlıcılık ideolojisine nadiren referans vermesi bakımından söz konusu meseleyi bu çalışmanın soruları çerçevesinde yeniden değerlendirmeyi zaruri kılmaktadır. Benzer bir "eksiklik" Sina Akşin'e nazaran daha geniş bir zaman aralığını inceleyen (1918-1940) Ömer Osman Umar'ın çalışmasında da bulunmaktadır.³

Son olarak Abdulkerim Rafiq'in makalemizin incelediği dönem üzerine yapılmış çalışması da daha önceki eserler çerçevesinde zikrettiğimiz "eksiklikleri" -bu kez Arap gözüyle- barındırmaktadır. Rafiq de İngiliz, Amerikan ve Fransız arşiv belgelerinden ve Arapça kaynaklardan istifade ederek yazdığı makalesinde, tıpkı Akşin ve Umar gibi Osmanlıcılık ideolojisini araştırma sorusu olarak gündemine almamaktadır. Dahası, makalenin temel argümanlarında 1930'lu yıllarda Arap milliyetçileri tarafından yazılan ve yazıldığı yılların siyasi atmosferinden büyük ölçüde etkilenen hatırat ve kitaplarda dile getirilen argümanların belirleyici bir etkisi bulunmaktadır.⁴

Bilindiği üzere George Antonius'un 1937 yılında yazdığı kitapla teorik kurgusunu yaptığı ve Osmanlı dönemi Arap milliyetçi hareketini bir ayrılıkçılık hareketi olarak tanımlayan klasik söylemin aksine⁵ Arapçılık ideolojisinin 1918'e kadar, Osmanlı Devleti'nden

3 Ömer Osman Umar, *Türkiye-Suriye ilişkileri, 1918-1940* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003).

4 Abdulkerim Rafiq, "Türkiye-Suriye İlişkileri, 1918-1926", *Türk Dünyası Araştırmaları* 88, (1994): 33-61. Tercümede makalenin *Mecelletü'd-Dirâsâti't-Tarihîyye* dergisinin 19. sayısında yayımlandığı ifade edilmekte fakat makalenin tam künyesi verilmemektedir.

5 George Antonius, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement* (Beyrut: Lebanon Bookshops, 1969). Arap milliyetçiliği üzerine yapılan Arapça çalışmaların büyük bir çoğunluğunda bu yaklaşımın hâlâ etkili olduğunu görmekteyiz. Bu yaklaşım Arap milliyetçilik hareketinin ortaya çıkmasına Hristiyan Arapların öncülük ettiklerini savunmakta ve bu hareketin temsilcilerinin başlangıcından itibaren Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir Arap devleti kurmayı planladığını iddia etmektedir. Bu çalışmaların kaynak olarak Arapçı önderlerin hatıratlarını kullanmaları bu sonuca ulaşmalarında etkili olmuştur. Zira 1930'lu ve 40'lı yıllarda yazılan bu hatıratlar Osmanlı döneminin ürünü olmaktan ziyade yazıldıkları dönemin ürünüdürler. Hatıratları yazanlar, hem Arap toplumunu milliyetçiliğine motive etmek hem

bağımsız bir Arap devleti tasarlamak anlamına gelmediği, artık konu üzerinde çalışma yapan akademisyenler tarafından yaygın görüş olarak kabul edilmektedir.⁶ Fakat sonraki dönemde Osmanlıcılık ideolojisinin etkileri yeterince analiz edilmemiştir.⁷ Bu makalede, Anadolu’da kurtuluş hareketini yürüten Türk önderler ile Arapçılık ideolojisinin merkezi olan Suriye’deki Arap elitler arasındaki 1918-1924 yılları arasında cereyan eden ilişkiler, Osmanlıcılık ideolojik unsurlar da hesaba katılarak incelenmiştir. Bu bağlamda, bu çalışmanın temel gayesi, genelde Arapların özelde ise Osmanlı Devleti’nden sonra yönetime hâkim olan Arapçı ideoloji savunucularının siyasal anlamda Osmanlıcılık karakterinin Osmanlı Devleti’nin Arap topraklarındaki hâkimiyeti sona erdikten sonra da devam et-

---

de Arapların ulus olduklarını ispatlayarak uluslararası arenada Arap topraklarında kurulan manda idarelerinin haksızlığını ispat edebilmek için böyle bir yola başvurdular. Ayrıca, milliyetçi imajın güçlenmesi namına Osmanlı idaresinin ötekileştirilmesi de ancak bu şekilde sağlanabilirdi. Bu hatıratların akademik çalışmalarda kullanılması da Arap milliyetçiliğine dair yukarıda ifade ettiğimiz yaklaşım tarzını ortaya çıkardı. Örnek olarak şu çalışmalara bakılabilir: Kadri Kal’acı, *es-Sevratü’l-Arabîyyeti’l-Kübra 1916-1924* (Beirut: Şeriketü’l-Matbuat li’t-Tevzi ve’n-Neşr, 1993); Mustafa Talas, *es-Sevratü’l-Arabîyyeti’l-Kübra* (Beirut: Talas, 1987); Süleyman Musa, *es-Sevratü’l-Arabîyyeti’l-Kübra* (Amman: Dairetü’s-Sekafe ve’l-Fünun, 1966). Bu örneklerin sayısını daha da artırmak mümkündür.

6 Arap milliyetçiliği tarih yazımında revizyonist yaklaşım olarak da bilinen ekolün temel tezi Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar Arap milliyetçilerinin, bu devletin devamını arzuladıklarıdır. Aynı şekilde, Arapların kültürel olarak var olmalarını savunmak Osmanlı Devleti’nden ayrılmayı savunmakla eş anlamlı değildir. Osmanlı döneminin Arapçıları kendilerini Osmanlı çatısının dışında bağımsız bir siyasal entite olarak tasavvur etmiyorlardı. Bu noktada, İngiliz arşivlerinin açılması ve bu arşivlerden çıkan belgelerin revizyonistlerin temel tezlerini desteklemesi, bu yaklaşımın bugün literatüre hâkim olmasıyla neticelenmiştir. Dawn, *a.g.e.*; Kayalı, *Arabs and Young Turks* (Berkeley: California University Press, 1997); Khalidi ve diğerleri, *The Origins of Arab Nationalism*; Dawisha, *Arab Nationalism in the twentieth century*. Liste daha da uzatılabilir.

7 Suriye’de Faysal dönemi üzerine bazı çalışmalar mevcut olmakla birlikte bunlar, bu dönemde Türk-Arap ilişkilerine değinmemektedirler. Bazı örnekler için bkz. Malcolm Russel, *The First Modern Arab State: Syria under Faisal, 1918-1920* (Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1985); Hayriyye Kasımiyye, *el-Hukümetü’l-Arabîyye fî Dimaşk beyne 1918-1920* (Kahire: Darü’l-Maarif, 1971); Sultan Ali, *Tarihu Suriye, 1918-1920: Hukmu Faysal bin Hüseyin* (Şam: Talas, 1987); Zeine N. Zeine, *The Struggle for Arab Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal’s Kingdom in Syria* (Beirut: Khayats Book, 1960); Bu bağlamda Michael Provence’in son çalışması önemli bir farklılık oluşturmakta ve Arap milliyetçiliğinin inşasında Osmanlı mirasının etkisini analiz etmektedir: Michael Provence, “Ottoman Modernity, Colonialism, and Insurgency in the Interwar Arab East”, *IJMES* 43, (2011): 205-225.

tiğini -daha çok literatürde bu konu üzerine yapılmış çalışmalara müracaatla- ortaya koymaktır. Arapların emperyalist güçler tarafından mandalaştırılma tehlikesinin bulunması Arap milliyetçilerinin, tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi koruyucu bir kalkan olarak Osmanlı yönetimini talep etmelerini beraberinde getirmiştir. Burada Hilafet makamının iki millet arasında yeniden şekillenecek olan ilişkilerde özel bir yer işgal ettiği görülmektedir. Ayrıca, II. Abdülhamid döneminden itibaren antiemperyalist niteliği belirginleşen Osmanlıcılık akımı incelenen dönemde gerek Türk gerek Arap liderlerinin tutumlarında belirleyici bir etki yapmıştır. Zira ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere Ankara'daki Milli Mücadele önderlerinin Osmanlıcılık idealleri de bu makalenin netleştirmeye çalıştığı bir diğer husustur. Kemalist önderler bu ideallerden vazgeçmiş değillerdir. Özellikle Suriye bölgesinde devam ettirilmeye çalışılan Osmanlı nüfuzunda bu ideallerin belirleyici bir etkisi olduğu görülmektedir.

Milliyetçi akımların 1918-1924 döneminde daha da belirginleşen etkisiyle Osmanlı idaresi Türk ve Arap bölgelerinde ayrı hükûmetlerin olduğu bir konfederasyon olarak tasarlanmıştır. Savaş öncesinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun idari şekline benzer bir örgütlenme bu dönemde Osmanlı bakayası topraklar için yeni bir şemsiye olarak tasavvur edilmiştir. Savaş sonrası Türk ve Arap önderlerinin bütün bu çabaları göz önünde bulundurulduğunda, Hilafet meselesinin 1870 sonrası İngiliz politikası için neden bu kadar büyük önem arz ettiği daha da belirginleşecektir.⁸

Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarından çekilmesinden Hilafet'in ilgasına kadar geçen dönemde Türk ve Arap önderlerinin temel gündemi, Hilafet şemsiyesi altında emperyalizme karşı iki taraf arasında işbirliği olmuştur. Bu dönemde, Arap milliyetçilerinin karşı çıktığı Arap bölgelerinin imparatorluğun merkezî yapısıyla bütünleştirilmesini amaçlayan İttihatçı proje yerini, Arapların ve Türklerin iki ayrı hükûmet olarak organize olduğu yeni bir anlayışa bırakmıştır. Son tahlilde, takip eden bölümlerde ayrıntılarıyla gösterileceği gibi Arap milliyetçilerinin öteden beri Osmanlı Devleti için savunageldikleri siyasal yapılanma modelinin bu dönemde yapılan pazarlıklara zemin teşkil ettiği söylenebilir.

8 İngilizlerin Hilafet politikası hakkındaki bir çalışma için bkz. Azmi Özcan, "İngiltere'de Hilafet Tartışmaları, 1873-1909", *Hilafet Risaleleri I* içinde (ed. İsmail Kara, İstanbul: Klasik Yayınları, 2002), ss. 63-93; Hilafetin kaldırılması üzerine bir araştırma için bkz. Nurullah Ardic, *Islam and the Politics of Secularism* (London: Routledge, 2012).

Osmanlıcılık ideolojisinin ortaya çıkmasından bu yana “anti-emperyalizm” bu ideolojinin en önemli karakteristik özelliği hâline gelmiştir. Arap topraklarında Osmanlı hâkimiyeti sona erdikten sonra da Türkler ve Arapları bir araya getiren en önemli ortak payda emperyalizme karşı işbirliği projesi olmuştur. Osmanlı Devleti’nin savaşta yenilmesinden ve Arap bölgelerinde hegemonik güçlerin manda yönetimlerinin kurulacağı netleşmesinden sonra, Suriye Kralı Faysal’ın da içinde bulunduğu birçok Arap lider bağımsızlık ve bölgesel entegrasyon seçeneklerini de içeren bir plan dâhilinde Osmanlı Devleti ile işbirliği yapmanın yollarını aramışlardır.⁹ Benzer şekilde, hala fiili olarak Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altında bulunan toprakların da işgale uğraması tehlikesinin ortaya çıkması ve hatta yer yer işgal edilmesi, başlangıçta Osmanlı Devleti’ni sonrasında da Anadolu’da örgütlenen kurtuluş hareketini bu işbirliğine yaklaştırmıştır. Bu durum, Osmanlıcılık ideolojisinin savaştan sonra da etkinliğini sürdürmesinin en önemli sebeplerindendir.

Arap Milliyetçiliği ve Osmanlı Hilafeti

Makalenin başında da kısaca tasvir edildiği gibi Arapçılık, doğrudan itibaren Osmanlı Devleti’nin adem-i merkezîyet prensibi çerçevesinde reforme edilmesini savunmaktaydı. Fakat makalenin girişinde de belirttiğimiz gibi bu makalenin incelediği dönemin Türk-Arap ilişkileri üzerine yapılan çalışmalarda Osmanlıcılık ideolojisinin etkisi çoğunlukla ihmal edilmiştir. Ayrıca, yine yukarıda künyelerini verdiğimiz Osmanlıcılık-Arapçılık ilişkisini inceleyen çalışmalar da Osmanlıcılığın tesirini 1918 sonrası için hesaba katmamaktadırlar.

Osmanlı Devleti’nin Suriye’den çekilmesinden sonra İstanbul ile Suriye’deki Arap yöneticiler arasındaki ilk temas 20. Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı Naci ile Şerif Faysal’ın Ordusunda Erkan-ı Harbiye Reisi olan Seyyid Nuri arasında, Naci’nin 12 Kasım 1918’de Raco’da İngiliz Generali Flark ile görüştüğü sırada gerçekleşmiştir. Burada emperyalist güçler tarafından manda yönetimi

9 Burada şunu ifade etmekte fayda vardır. Fransa’nın Suriye üzerinde birtakım emelleri olduğu Birinci Dünya Savaşı’ndan çok önceleri Araplar arasında bilinen bir konudur ve bu milliyetçi Arapların Osmanlıcı bir tutum benimsemelerinde çok etkili ve belirleyici olmuştur. Bu konuda bilgi için bkz. William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East* (Madison: University of Wisconsin, 1976).

kurulması tehlikesi karşısında Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak ciddi bir kaygı olarak ortaya çıkmaktadır. Naci'nin, İstanbul'a gönderdiği telgrafta Seyyid Nuri'nin şunları söylediği aktarılmaktadır:

(...) Takip ettiğimiz maksadı arz edeyim. Biz Hükûmet-i Osmaniye'ye karşı daima hiss-i sadakat beslemekteyiz. Bu hissiyatı eski hükûmetimize defaatle arz ettik. Bunu dosyalarımızla ispata hazırım. Bir buçuk yıl evvel yapılan teklifât kabul edilmiş olsa idi,¹⁰ bu felaketsizliğe maruz kalmayacaktınız. Şimdi bizim emellerimiz, Hükûmet-i Osmaniye ile müştereken çalışmaktır. Şerif'in hilafette katiyen gözü yoktur. Bunu defaatla ilan etmiştir. Beher "Ruy-i zeminde bulunan bu kadar Müslümanın rey-i olmanca halife olmam." demiştir. İngilizler Şerif'in hilafeti almasını iltizam etmektedirler. Onlar Suriye'de, Irak'ta ayrı ayrı bir Arap hükûmeti kurulmasını istiyorlar. *Biz Suriye, Irak bir arada Osmanlı hükûmetine tabi olmak istiyoruz. Suriye'deki Hristiyan Arapların ekseriyeti bizimle beraberdir. Beyrut kuzeyinde bulunan bir kısım Araplar müstesnadır. Amerika bize zehirdir. İngiltere ise muhtazardır...*¹¹ [Vurgular bana aittir.]

Yine bu istikamette bir gelişme olarak, Abdülkerim Rafîq'in ifade ettiğine göre, Mustafa Kemal ile Suriye Kralı Faysal arasında 19 Haziran 1919 yılında Kerek Mutasarrıfı Esad Bey'in aracılığıyla yapılan gizli anlaşmanın maddeleri bize bu dönemdeki Türk ve Arap idareciler arasındaki ilişkilerinin belirleyici parametreleri üzerine çok şey söylemektedir:

Osmanlı Devleti, Hicaz, Irak, Filistin, Şam, Beyrut ve Halep'i içine alan bir Arap yönetimini, bu bölgelerin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalması ve hilafeti samimi olarak kabul etmeleri şartıyla resmen tanıır. Osmanlı yönetimi, hükûmet şekli ve daha sonra münakaşa edilerek başka anlaşmalarla kararlaştırılacak birtakım meseleler üzerindeki teferruatla ilgili şeyler istisna kalmak üzere Şerif Hüseyin'in bu bölgeler üzerindeki yönetimini kabul ve tasdik eder.

Şerif kuvvetlerinin işgal ettiği yerlerde, Sultan'ın ismi camilerin minberlerinde anılarak Sultan'ın halife olduğu yeniden tanınacak ve bu ilan olunacaktır.

Şerif, bu anlaşmanın muhteviyatını sadece Hicaz Araplarına ve kabile reislerine değil, aynı zamanda İmam Yahya ve es-Seyyid İdris'e, Bin-gazi, Marakeş, Tunus, Cezayir ve Hindistan Müslümanlarına duyurur

10 Büyük ihtimalle, 1917 yılının sonuna doğru Şerif Hüseyin ile Cemal Paşa arasında başlayan görüşmeleri kastetmektedir.

11 ATASE [Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi] Arşivi, Klasör no: 396, Dosya no: 894-1564, Fihrist no: 1-5'den akt. Umar, s. 43.

ve bütün bunların genel ayaklanmaya katılmaları için gayret sarf eder. Şerif bu hedefe ulaşılabilmesi için gerekli olan her türlü icraatta bulunmayı taahhüt eder.¹²

Buna ek olarak 24 Temmuz 1919 tarihli bir İngiliz raporunda “Küçük” Cemal Paşa¹³ ve Esad Bey aracılığıyla Faysal ile Sultan arasında bir “Türk-İslam paktı” oluşturulması hususunda görüşmelerin vuku bulduğu ve Faysal’ın, Sultan’a bir mektup gönderdiği ifade edilmektedir.¹⁴ Bu iki metni Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı propaganda metinleri ile karşılaştırdığımızda aradaki benzerliği ve ideolojik sürekliliği daha kolay yakalayabiliriz. Hilafet etrafında emperyalistlere karşı işbirliğini ifade eden bu metinler, muhtevaları itibarıyla Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Panislamist Cihad propagandasının başvurduğu araçlarla büyük benzerlik arz etmektedir.¹⁵

Mondros Mütarekesi esnasında Türk ve Arap temsilcileri arasında vuku bulan görüşmelerde de benzer görüşler dile getirilmiştir. Ali Fuat Cebesoy’un hatıratında nakledildiğine göre, Mondros Mütarekesi görüşmeleri esnasında Faysal’ı temsilen İngiliz heyetinde bulunan Nuri Said adında Bağdatlı bir yüzbaşı ile Osmanlı heyetinden Binbaşı Ömer Halis Bey arasında gerçekleşen görüşmede Nuri Said, Ömer Halis’e gizli bir mektup vererek bu mektubu Sadrazam Ahmet İzzet Paşa’ya iletmesini istemiştir. Mektupta Türk ve Araplardan oluşan bir federasyonun kurulması isteği ifade edilmekteydi.¹⁶ Bu taleplerin Osmanlı hâkimiyeti döneminde de Arapçı örgütler tarafından dile getirildiği hatırlanacak olur ve yine aynı örgütlerin 1918 sonrasında kurulan Suriye Arap hükûmetin-

12 A. Rafiq, “Türkiye Suriye İlişkileri”, s. 35.

13 Mersinli Cemal Paşa diye de bilinen Küçük Cemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı sırasında 4. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Ahmed Cemal Paşa ile aynı adı taşıdığından ve aynı mıntıkada görev yaptığından karışıklığı engellemek için Küçük Cemal Paşa diye adlandırılmıştır.

14 PRO [Public Record Office/The National Archives], FO [Foreign Office], 371, 4182, E 6778, B.I. 4963, 16 August 1919’den akt. A. Rafiq, “Türkiye-Suriye İlişkileri”, ss. 36-37.

15 Savaş döneminde yayınlanmış Osmanlı propaganda broşürleri için bkz. Gottfried Hagen, *Die Türkei im Ersten Weltkrieg* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 1990).

16 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları* (İstanbul: Temel Yayıncılık, 2000), s. 43. Gerek Ali Fuat Cebesoy’un hatıratında bu meseleyi değerlendirme biçimi gerekse Sina Akşin’in makalesindeki yorumlar Arapçı ideolojinin Osmanlı Devleti ile kurduğu ilişki biçimindeki sürekliliği görmekten uzaktır.

deki etkinlikleri hesaba katılırsa bu örgütlerin, Türkler ve Araplar arasındaki siyasal ilişkinin mahiyeti konusundaki kanaatlerini Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti sona erdikten sonra da bir süre daha değiştirmedikleri ifade edilebilir.¹⁷

15 Ocak 1919 tarihinde Halep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Ayntab Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmek üzere çekilen telgrafta Arap milliyetçilerine dair dile getirilen hususlar dönemin Arap milliyetçi hareketinin Osmanlı idaresi hakkındaki tavrını gayet açık olarak ortaya koymaktadır. Bu husus şu şekilde dile getirilmiştir:

Suriyeli Arap vatanperverlerinin gayesi, Filistin dâhil olduğu hâlde, Suriye'nin bilâ-inkısam istiklali olup ecnebi boyunduruğuna girmekten ibaret olduğundan makam-ı hilafete ve hatta makam-ı hilafet ve saltanata merbutiyetleri baki kalmak şartı ile Suriye'ye nasıl bir şekli-i idare-i siyasi vermek mümkün ve zat-ı samilerince muvafık olacağını bura efkar-ı umumiyesi bilmek ve öğrenmek istiyor.¹⁸

Ankara Hükümeti, Misak-ı Milli ve Araplar

Benzer bir sürekliliği Kemalist siyasetin Araplara yaklaşımında da yakalamak mümkündür. Özellikle sömürgeci Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgal etmeye başlamaları Mustafa Kemal'i antiemperyalist Osmanlı mirasa başvurmaya yöneltmiştir. 9 Ekim 1919'da Halep'te Suriyelilere hitaben yayımladığı beyannamede bu toprakları emperyalizme karşı savunmaya davet etmektedir:

(...) Aramızda tahrik edilen ve bizleri birbirimizden ayıran husumete ehemmiyet vermemenizi bir dindaşınız olarak temenni ediyorum, bütün anlaşmazlıkları ortadan kaldırmalıyız ve bütün silahlarımızı ülkemizi bölmek isteyen hain partilere karşı çevirmeliyiz. Eğer dinlemezseniz sonuna kadar siz üzüleceksiniz. Dinimizi imansız düşmanların ellerinden kurtarmak istiyoruz.¹⁹

17 Üyelerinin büyük bir çoğunluğu Osmanlı ordusundaki Arap subaylardan oluşan el-Ahd örgütünün amacı Osmanlı Devleti'ni Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi bir Arap-Türk imparatorluğuna dönüştürmektir. Eliezer Tauber, *The Emergence of the Arab Movements* (London: Frank Cass, 1993); *The Arab Movements in World War I* (London: Frank Cass, 1993).

18 Ö. Umar, *Türkiye Suriye İlişkileri*, s. 48.

19 M. Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Bütün Eserleri IV* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000), s. 251.

Misak-ı Millî sınırları belirlenirken de ulus-devlet mantığından ziyade Osmanlı Devleti'nin bıraktığı miras belirleyici olmuştur. 17 Şubat 1920'de ilan edilen Misak-ı Millî de Türk-Arap ilişkilerinin o dönemdeki ideolojik arka planını anlamak için önemli bir belge niteliğinde olup burada Arapların kendi kaderlerine kendilerinin karar vermeleri gerektiğini belirtmektedir.²⁰ Bundan dört gün sonra *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanan bir yazısında Mustafa Kemal şunları ifade etmektedir:

(...) Ekseriyet meselesi ayrı bir mevcudiyet ve milliyet teşkil etmek iddiasında bulunan kavmiyetler için mevzubahistir. Mesela Araplar, Halep'ten aşağıda bütün Arabistan'ın ekseriyet-i milliyesini teşkil ederler. Ve bundan dolayıdır ki onların istikallerini kabul ettiğimiz milliyet prensiplerine muvafık görüyoruz.²¹

Misak-ı Millî sınırlarının belirlenmesi süreci, Mustafa Kemal ile Emir Faysal arasında imzalandığı söylenen ve yukarıda bahsettiğimiz gizli anlaşmayla birlikte düşündüğümüzde *Arapların kendi geleceklerine kendilerinin karar vermesi* (self-determinasyon) *prensibinin* benimsenmesinden istifade ederek uluslararası arenada iki taraf lehine avantaj elde etme çabası olarak yorumlanabilir. Zira bu anlaşma ve akabinde vuku bulan görüşmelerle zaten Türklerin ve Arapların kaderi her iki ulusun birlikte federasyon benzeri bir yapı altında birleşmesine bağlandığından bu ibare dönemin uluslararası hukukunda haklı görünme çabasının bir yansıması olabilir.

Dönemin Türk-Arap ilişkilerinin yönelimlerini anlamak için belirtilmesi gereken bir diğer önemli olay da el-Fetât Cemiyeti'nin²² genel sekreteri olan Said Haydar'ın 1920 yılının Şubat ayında İstan-

20 "Osmanlı Devleti'nin, özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1918 günkü Mondros Mütarekesi yapıldığı sırada, düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerinin geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oy uyarınca belirlenmesi gerekir..." İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I, 1920-1945* (Ankara: TTK Yayınları, 1983), s. 15.

21 Mustafa Kemal Paşa, *Hâkimiyet-i Milliye*, No:10, 21 Şubat 1920'den akt. Orhan Koloğlu, *Gazi Çağında İslam Dünyası* (İstanbul: Boyut Kitapları, 1994), s. 60.

22 Abdülhamid sonrası dönemde kurulan ilk gizli Arap cemiyetidir. 1909 yılında Paris'te, orada eğitim gören birkaç Arap öğrenci tarafından kurulmuştur. Amacı, Arapların haklarını korumak ve yaşam standartlarını yükseltmektir. Osmanlı idaresinin sona ermesinden sonra Faysal başkanlığında kurulan yeni hükûmette bu cemiyetin üyeleri etkin roller üstlenmişlerdir Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Tauber, *The Emergence of the Arab Nationalism*, s. 119.

bul'da Mustafa Kemal'in temsilcisiyle yaptığı görüşmedir. Burada, Haydar ile Mustafa Kemal'in temsilcisi bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmanın konumuz açısından en önemli maddesi Türkiye ve Arap hükûmetlerinin ordularının ortak düşmana karşı bir komuta altında toplanmasının planlanmasıdır. Said Haydar, Nisan ayında Şam'a geri döndüğünde şartlar değişmişti ve değişen şartlarda Faysal bu anlaşmayı kabul etmedi. Temmuz ayında kabul ettiyse de artık yapacak çok az şey kalmıştı.²³

Türk-Arap ilişkilerindeki süreklilik ve iç içe geçmişlik durumu en belirgin olarak Suriye'nin işgaline karşı oluşturulan direniş hareketlerindeki önce Osmanlı Devleti'nin daha sonra da Türkiye'nin nüfuzunun incelenmesi ile anlaşılabilir. Şöyle ki Türkiye ile anlaşma imzalanıncaya kadar Fransızlar için Suriye'de en çok korkulan şey Osmanlı nüfuzuydu. Halkın İslami duygularından beslenen bu nüfuzun, Suriye'deki Fransız nüfuzu için büyük bir tehlike oluşturduğu Fransızlar tarafından bilinmekteydi.²⁴

Dönemin basını ve dönemle ilgili belgeler bu nüfuzun en kolay görülebileceği kaynaklardır. İlk olarak gazete karikatürlerinde bu temayı yakalamak mümkündür. Enver Paşa'yı "*Sevr haritasını Kemal Paşa'ya verirken*", Mustafa Kemal Paşa'yı "*Zafer Allah'tandır ve fetih yakındır.*" ayeti önünde resmeden, "*Abdülmecit Efendi etrafında Türk ve Arap toplulukları*" gibi temalara gazete resim ve karikatürlerinde rastlamak mümkündür.²⁵

İkinci olarak bazı Arap kabile şeyhlerinden Osmanlı yöneticilerine gönderilen mektuplar resmî Türk tarih tezinin ileri sürdüğünün tersine, Osmanlıcılığın "hayalî" ve "inşai" bir ideoloji olmadığını ve bunun etkisinin Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesiyle sona ermediğini göstermektedir. Şemmer Şeyhi Kaymakam Meş'al Bey imzasıyla gönderilen mektupta *Deyr-i Zor ahalisi ile vaki olan tahriri muhaberatta Osmanlı hükûmetini talep ve arzu ettiklerini* bildirilmektedir. Mektup daha sonra şöyle devam etmektedir:

(...) bu şehrin eşrafı ile gizlice görüştüm. Hepsi de Osmanlı hükûmeti idaresi istemekte olduklarına dair arzularını izhar ve bu hususta bez-i makderet eden Hacı Fazıl ve amcası oğlu Abbas Efendilerden eğer Osmanlı hükûmeti tarafından iki yüz nefer bizimle beraber olsa son

23 H. Kasımiyye, *el-Hukümetü'l-Arabiyye fî Dimaşk*, s. 154.

24 AE [Ministère des Affaires étrangères], Levant, 1918-1929, Syrie, Liban, Vol. 35, p. 138, IV annexe, Telegramme a M.R. De Caiw, HCF, Beyrouth, Homs, 2 Decembre 1920'den akt. A. Rafiq, *Türkiye Suriye İlişkileri*, s. 51.

25 O. Koloğlu, *Gazi Çağında İslam Dünyası*, s. 111-112.

derece çalışarak İngilizleri bütün Zor kazasından tard ve ihrac ederiz. Çünkü Bağdat'tan Zor'a kadar İngilizlerin hiçbir kuvveti yoktur. Biz kendimizin ve çocuklarımızın mahvolacağını bilsek yine İngiliz hükümetini istemeyiz ve tebliğ et ki biz İslam'ız, İslam hükümeti isteriz, hiçbir kafir hükümet istemeyiz. Ne İngiliz ne Fransız hükümeti istemeyiz, ben ve memleket eşrafı ordu kumandanı Ramazan Efendi'ye Şerif ile beraber Osmanlı müttefiki olup olmadığını bize bildir, dedik. Çünkü Deyr ahalisi Osmanlı hükümeti için çalışıyor ve son derece buna müştaktırlar. Şam ve Halep ahalisi, velev ki kendimizi ve ailemizi mahvedeceğimizi bilsek İngiliz ve Fransız hükümetini istemeyiz diyorlar.²⁶

Aşiret reisleri sadece Osmanlı merkezine telgraf göndermekle yetinmemiş aynı zamanda bölgede Fransız işgaline karşı Türk subaylar önderliğinde oluşturulan direniş teşkilatlarına da aktif destek vermişlerdir. Ayrıca, Osmanlı belgelerinden anlaşıldığına göre Suriye'deki Arap aşiretleri ile bölgedeki Müdafaa-i Hukuk teşkilatlanması arasında hiyerarşik bir ilişki vardı. Aşiretler, Suriye bölgesinde kurulan Müdafaa-i Hukuk derneklerinin heyet-i merkeziye riyasetine, yaptıkları faaliyetlerle ilgili olarak düzenli bir şekilde raporlar vermişlerdir.²⁷

Osmanlı idaresinin akabinde Suriye'deki Osmanlıcılık ideolojisinin etkisini tespit edebilmek için, Fransızlara karşı teşkilatlandırılan direniş hareketlerine de bakmak gerekmektedir. Fransız işgalinin başlaması ile birlikte -hatta işgaller başlamadan önce- Suriye'deki Türkler ve Araplar kendi aralarında teşkilatlanarak Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kurmuşlardır. Bu cemiyetler Şam, Halep, Hama, Humus, Lazkiye, Trablusşam, Kuneytıra ve Baalbek gibi şehirlerde birer şube açmışlardır. Bu cemiyete etnik köken itibarıyla Türk olan subayların yanı sıra kariyerlerini Osmanlı ordusunda yapmış olan Arap subaylar da üye olmuşlardır.²⁸ Bu cemiyetlerin Anadolu'da kurulan müdaafa-i hukuk cemiyetlerinin bir şubesi/uzantısı niteliğinde olduklarını da ifade etmek gerekir.

Bu cemiyetlerin tamamında Osmanlıcılık ideolojinin belirgin bir etkiye sahip olduklarını ve bu etkinin devamı için faaliyet göster-

26 Vükela Meclisi Mazbataları (218) numara 84, 15 Mart 1362'den akt. Tayyip M. Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1965), s. 389-392.

27 Örneğin Cebel-i Zaviye ve İdlib bölgesinin durumu ve burada yapılan faaliyetler aşairden Süleyman Bey tarafından düzenli olarak Halep Heyet-i Merkeziye Reisi Hilal Bey'e bildirilmiştir. Ö. Umar, *Türkiye Suriye İlişkileri*, s. 33.

28 Ö. Umar, *Türkiye Suriye İlişkileri*, s. 27.

diklerini söyleyebiliriz. Merkezi Halep'te olup Şam'da da şubesi olan *İstikbal Cemiyeti* bu cemiyetlerin ideolojik niteliğini anlamak için temsil kabiliyetine sahip bir örnektir. Örneğin bu cemiyetin üyeleri arasında şu isimler vardı:

Yahya Hayati Bey: Osmanlı ordusunda subay olup Faysal ordusuna daha sonradan katılmıştı.

Muhyiddin Memluk: Daha önceden Osmanlı ordusunda subay olup bu sırada jandarma lojistik hizmet dairesinin başkanıydı.

Vahit Bey: Yahya Hayati Bey'in kardeşi ve jandarma kumandanıydı.

Vecih Eyyub: Osmanlı ordusunda görev yapmış eski bir subaydı.²⁹

Tüm bu üyelerin ortak özelliği, bu şahısların daha önceden Osmanlı ordusunda subayken sonradan, Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesiyle birlikte, Faysal'a katılarak onun ordusunda görev almış olmalarıydı. Bunların dışında Cemiyet'in diğer üyeleri de çeşitli memurluklarda ve mesleklerde bulunan kişilerdi: Tüccarlardan Osman Şarabi, Meydan Mahallesi'nden Abdullah Mehayini, Celal Baki, babası Baki Efendi, eski Nakibü'l-Eşraf Şerif Takiyüddin, Emir Faysal'ın eski Müsteşarı Celal Bekri ve Şam Mutasarrıfı Şakir Bey el-Hanbelî gibi. Cemiyet'in Şam şubesinin faaliyetleri Mustafa Kemal Paşa'nın taraftarlarının propagandasıyla sınırlı kalmıştır. Cemiyet bilhassa Osmanlı yönetimi sırasındaki eski memurların ve Ankara'nın maddi yardımlarıyla ayakta kalmıştır.³⁰

Şam'daki Arap hükûmeti reisliğine Hakkı Bey el-Azm'ın getirilmesinden sonra hükûmetteki tüm subayların kadro dışı edilmesi bu cemiyetler içerisinde aktif olarak çalışan subay sayısını artırmıştır. Açıkta kalan yetmiş altı Iraklı ve yüzden fazla da Suriyeli subayın Kuvay-ı Milliye hareketi içerisinde istihdam edilmeye hazır oldukları, Suriye'den gönderilen raporlarda ifade edilmiş ve istihdam edilmeye müsait olanların istihdam edilebilmesi için Ankara'dan para talebinde bulunulmuştur.³¹

Zaman içerisinde Şam'da, Türk kurtuluş hareketini destekleyenlerin sayının arttığını görmekteyiz. Şam'da Kemalistler için para ve mal toplayan şahıslar arasında şunları zikredebiliriz: Tüccardan

29 Ö. Umar, *Türkiye Suriye İlişkileri*, s. 27.

30 FO 371, 6455 E 9296/117/89, Damascus, 29 July 1921; 6456 E 9657/117/89 Damascus, 9 August 1921; 64 57 E 11532//117/89, Damascus, 27 September 1921'den akt. A. Rafiq, "Türkiye Suriye İlişkileri", s. 52.

31 Ö. Umar, *Türkiye Suriye İlişkileri*, s. 35.

Said Abid, Sa'd Dimaşkiyye, Muhyiddin Cuma; polis Hakkı Zeke-riya. Yine Şam'da faaliyet gösteren ve Anadolu'daki kurtuluş ha-reketini destekleyenler arasında tamamı Arap asıllı olan şu isim-ler zikredilebilir: Osmanlı ordusunda ihtiyat subayı olan Mustafa; Osmanlı ordusunda subay olan Kolağası İrfan Efendi ve İbrahim Hakkı; Faysal'ın kurduğu hükûmetin emniyet kuvvetleri müdürü olan Zeki Bey Halebî; Faysal yönetiminde savaş bakanlığında ça-lışmakta olan Topçu subayı Abdullah Fettah. Bu iki subay Şam'da kurulup Anadolu'daki kurtuluş hareketini destekleyen ve aynı za-manda da Suriye'de Fransız mandasına karşı çıkan gizli cemiyetin üyelerini teşkilatlandırmaya gayret ediyorlardı.³²

Şam'da bahsi geçen faaliyetleri destekleyen bir diğer önde gelen kişi de meşhur Cezairî ailesinin önde gelen fertlerinden, Emir Said el-Cezairî'dir. Kendisi Ankara hükûmeti ile Fransızlar arasında ya-pılan anlaşmaya Suriye'den gelen tepkileri azaltmak için faaliyet-lerde bulunmuş, ayrıca Şam İngiliz konsolosunun raporuna göre Ankara tarafından desteklenen Müdafaa-i Milliye derneklerinin Suriye'deki nüfuzlarını kullanarak Suriye'ye emir olmak istemişti. Cezairî'nin yanı sıra Şeyh el-Kettanî de Ankara hükûmetini destek-leyen bir diğer ilmiye mensubuydu. el-Kettanî, Ankara hükûmeti Hilafet ile saltanatı ayırıp saltanatı lağv edene kadar onlara olan desteğini sürdürcekti.³³

Kurtuluş Savaşı yıllarında Kemalistlerin Suriye'de propaganda amaçlı yayın faaliyetlerini artırdıkları gözlenmektedir. Türkçe yayın-ların çoğunda Mustafa Kemal'in resimlerine büyük yer ayrılıyordu. Şam'da Anadolu'daki kurtuluş hareketini destekleyenlerin dağıttığı yayınlardan birinde Arapça olarak şunlar yazılıydı: Üstte "*Zafer an-cak Allah katındandır.*", sağ yanda "*Vatan sevgisi imandandır.*", sol yanda "*Vatan her şeyin üstündedir.*" ve altta "*Osmanlı şefkatinin? ve dinamik milli orduları genel kumandanı, Anadolu'nun kahrama-nı devletlü Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa.*"³⁴ Yine Şam'da satılan resimlerden birisi Enver Paşa'yı, Mustafa Kemal Paşa'ya bir Türki-ye haritası verirken göstermekteydi. Resmin üstünde Arapça olarak "*Büyük Kumandan Enver Paşa, Osmanlı Ordusunun Zaferini Mü-teakip Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Türkiye haritası hediye ediyor.*"

32 FO 371, 6463 E 12243/11978/89 Damascus, 24 October 1921'den akt. Rafiq, s. 52.

33 FO 371, 9056 E 2857/2857/89 Damascus, 19 June 1922'den akt. Rafiq, s. 55.

34 NAW [National Archives Washington/Amerikan Ulusal Arşivleri], M 722, r. 8, No. 292, Damascus, 13 October 1922'den akt. A. Rafiq, "Türkiye Suriye İlişkileri", s. 58.

yazılıydı. Bu resimde Suriye kırmızı renkte görünüyordu ve Enver Paşa parmağıyla Mustafa Kemal'e Suriye'yi işaret etmekteydi.³⁵ Mustafa Kemal'in başlattığı hareketin Suriye'de bu kadar büyük karşılık bulmasının en önemli nedeninin, Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'daki hareketi de destekleyen ve büyük oranda örgütleyen İttihatçı altyapının sağladığı destek olduğu tahmin edilebilir.³⁶

Bu propaganda faaliyetlerinin Araplar arasında nasıl karşılık bulduğu da cevaplandırılması gereken bir diğer sorudur. Bu faaliyetler ile en azından halk manda idaresine karşı motive edilmiştir. Bu bağlamda, 11 Şubat 1920 tarihli bir belgeye göre Halep halkı Osmanlı idaresini istemektedir. Halep'te bulunan Türk jandarma subaylarının ifadelerine göre Cafer Paşa'nın, Osmanlılarla gizli bir anlaşmasının olduğunun yayılması halk arasında büyük memnuniyet yaratmıştır.³⁷ Aynı şekilde, Haziran 1920 tarihli Suriye Kuvay-ı Milliyecilerinin bir raporuna göre Suriye hükûmetinin İngilizlerle anlaşma yaptığı haberinin yayılması da halkı hükûmetin aleyhine çevirmiştir. Çünkü halkın arzusu Türklerle birleşmektir.³⁸

Benzer şekilde Suriye ve Filistin Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye-i Osmaniye Heyeti Reisi ve Gazi Ayntab Kumandanı Kaymakam Özdemir Bey tarafından gönderilen bir raporda Arapların konfederasyon kurmak niyetleri şu şekilde ifade edilmiştir:

(...) Bariz ve kolay bir hakikate nazaran Arapların kendi kendilerine bir hükûmet teşkil etmelerine secine-i (seciye?) irkiyelerinin gayr-i müsaid bulunduğu kanaat ve imanımı bugün en müfrit Arap milliyetperveranı ve mütefekkirin-i siyasiyeleri bile taşımağa mecbur olmuşlar. Ve binaenaleyh tüm Arabistan ve bilhassa Suriye ve Filistin için tatbiki muvafik şekl-i hükûmetin M. Kemal Paşa hazretlerinin geçen martta heyetimiz siyasetine tebliğ buyurduğu vechile ancak Türklerle bir konfederasyon tarzında olmasını kabul ve terviç etmişler ve bu gaye yolunda kendi caddelerini devam ettirmektedirler.³⁹

35 NAW, M 722, r. 8, No. 309, Damascus, 16 November 1922'den akt. A. Rafiq, "Türkiye Suriye İlişkileri", s. 58.

36 Kurtuluş Savaşı'na İttihatçıların sağladığı desteği inceleyen bir çalışma için bkz. Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002).

37 ATASE Arşivi, Klasör No 116 Dosya No 11Fihrist No 11-2'den akt. Ö. Umar, *Türkiye Suriye İlişkileri*, s. 49.

38 ATASE Arşivi, Klasör No:594, Dosya No:8-141, Fihrist No:5-2'den akt. Ö. Umar, *Türkiye Suriye İlişkileri*, s. 50.

39 ATASE Arşivi, Klasör No:599, Dosya No:29-154, Fihrist No:45-1'den akt.Ö. Umar, *Türkiye Suriye İlişkileri*, s. 59.

Bu ifadelerde Özdemir Bey'in Araplara bakış açısı da ayrıca gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Özdemir Bey'in "Arapların kendilerini ifadeden aciz oldukları" şeklindeki yaklaşımı ile İngiliz ve Fransızların tahakkümleri altına almak istedikleri topluluklar için ileri sürdükleri meşrulaştırıcı argümanlar neredeyse tamamen uyuşmaktadır. Özdemir Bey, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında iyice belirginleşecek olan Araplara bakarak, Avrupa'ya daha yakın olduğu düşüncesiyle "Türklükle" övünme zihniyetinin erken dönem temsilcilerinden kabul edilebilir.

Aynı raporda Türklerin ve Arapların İslam birliği mefkuresi etrafında örgütlenmesi fikrinin Suriye'de ne kadar yaygınlaşmış olduğu şu cümlelerle ifade edilmiştir:

(...) Suriye'nin en maruf mümtaz simalarında vücut bulmuş siyasi partiler bile Faysal istiklali zamanlarında İslam birliği mefkuresi etrafında toplanmış ve Emiri, Türk Kuvay-i Milliyesi ile akd-ı ittifak ve teşrik-i hareket yolunda istimaleye çalışmışlardı.⁴⁰

Aynı raporda Türk kurtuluş hareketinin Suriye ile alakadar olduğunun Büyük Millet Meclisi tarafından ilanının Suriyelilerin maneviyatını kuvvetlendireceği ifade edilmiştir:

Türkiye milli hareketinin ve sulh programının Suriye mukadderatıyla alakadar bulunduğu hakkında BMM mukarreratında matbuatla neşr ve tebliği ve bu suretle Suriye ahali si maneviyatı teşci ve tatmini ve maruzat-ı anife üzere yani Türk milliyetperverlerin emellerini ve icabına muvafık bir şekilde Suriye meselesinin halline diplomasi yoluyla imkân görülmediği takdirde, Suriye mukadderat-ı umumiye-i millisine müracaat tarzında halline tevessül edilmesi şayan-ı kayd ve ehemmiyettir.⁴¹

Bu yayınlarda tematik olarak Osmanlılık politikasının işlendiği görülmektedir. Yukarıda alıntıladığımız pasajlardan da kolaylıkla anlaşılabilir gibi Kurtuluş Savaşı esnasında Kemalistler Osmanlılıktan vazgeçmiş ve Arap topraklarına sırt dönmüş değillerdi ve Hilafeti de Osmanlı toplumunun bağlantı noktası olarak görmekteydiler. "Türk" ve "Arap"ın iki ayrı kategori olarak tahayyül edilmediği Osmanlıcı ideolojinin etkileri, hem Suriye'de hem de Anadolu'da açıkça görülmektedir.

40 ATASE Arşivi, Klasör No:599, Dosya No:29-154, Fihrist No:35'ten akt. Ö. Umar, *Türkiye Suriye İlişkileri*, s. 60.

41 ATASE Arşivi, Klasör No:599, Dosya No:29-154, Fihrist No:35-2. Ö. Umar, *Türkiye Suriye İlişkileri*, s. 61.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının Suriye'deki yankıları bu dönemde Türk ve Arap uluslarının kaderlerinin birbirinden ayrı görülmediğini düşündürmektedir. Türkiye'nin Yunanistan'a karşı zafer kazanması Şam'da büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Mustafa Kemal'e "Seyfü'l-İslâm" unvanı verilmiş, zafer camilerde mevlit ve merasimler düzenlenerek kutlanmıştır. Yunanlılara karşı kazandığı zaferin akabinde Mustafa Kemal Şam müftüsüne İslam davasının zafere ulaşması için dua edilmesini isteyen bir telgraf göndermiş ve 22 Eylül akşamında Şam'da birkaç camide merasim düzenlenmişti.⁴²

Benzer şekilde, Arap dünyasında yayımlanan gazetelerde Türkler ile Araplar arasında işbirliğinin zaruretini ifade eden yazılar yayımlanmıştır. İslamcılık akımının önemli yayın organlarından Suriyeli Reşid Rıza'nın çıkardığı *el-Menâr* gazetesi Türkleri herkesten fazla vatanını savunan ve istiklalini kovalayan toplum olarak niteler. Yine Arap milliyetçiliğinin merkezi durumunda olan Suriye'de, Milli Mücadele esnasında birçok gazete aktif bir destek kampanyası yürütmüş, Mustafa Kemal'in ve halifenin etrafında toparlanmayı savunmuşlardır.⁴³ Savaş kazanıldığında, Türk bayrakları zafer haberleriyle birlikte elden ele dolaşmıştır. Lübnan Müslümanlarının çıkardığı *el-Belâğ* ise tek bir Müslüman devletten ziyade Müslüman ulusların işbirliğinin Müslümanlar için faydalı olacağını ifade etmiştir.⁴⁴ Yine Filistin'de zaferi kutlayan gösteriler düzenlenmiştir. Kudüs M. Kemal'in resimleriyle donatılmış, Gazze ve Nablus'ta pencerelere Türk bayrakları asılmıştır.⁴⁵ Bu kutlamalarda, Osmanlı Devleti'nin henüz çok taze olan etkisinin yanında, tıpkı 1905 yılında Japonların Rusya'yı yenmesinin Osmanlı ve İran şehirlerinde kutlandığı gibi, Hıristiyan olmayan Asyalı bir toplumun zaferinin kendi zaferleri gibi algılanmasının da etkisi olduğu düşünülebilir.

Türk-Fransız anlaşmasının imzalanması iki taraf arasında bir dönüm noktası oluşturmuştur, denilebilir. Fakat 1921 senesinde Türkiye ile Fransa arasında anlaşma imzalandıktan sonra da Türkiye'nin Suriye'deki direnişe destek verdiği örneklere rastlamak

42 PRO, FO 371, 7848 E 10967/274/89, Damascus, 23 September 1922'den akt. A. Rafiq, *Türkiye Suriye İlişkileri*, s. 57.

43 François Georgeon, ve İskender Gökâlp, *Kemalizm ve İslam Dünyası* (İstanbul: Arba Yayınları, 1990), s. 26.

44 O. Koloğlu, *Gazi Çağında İslam Dünyası*, s. 210-212.

45 Yehoshua Porath, *The Emergence of Palestinian National Movement, 1918-1929* (Jerusalem: Hebrew University Press, 1971), s. 181-184.

mümkündür. Türklerin etkili ve yönlendirici olduğu direniş hareketlerinin başında Subhi Berekât'ın Fransızlara karşı başlattığı hareket vardır. Antakya merkezli olarak Fransız yönetimine karşı başlatılan bu isyanda daha önce Osmanlı ordusunda görev yapmış subayların rolü büyük olmuştur.⁴⁶

Subhi Berekât bu isyanı teyzesinin oğlu Asım'la birlikte organize etmişti. Asım, Türk ordusunda kurmay binbaşı rütbesinde idi. Subhi Berekât 1922 yılında Fransızlar tarafından ikna edilip direnişini sona erdirdi ve Fransızlar tarafından oluşturulan Suriye birliğinin başkanlığına getirildi. Bir başka iddiaya göre kendisinin bu makama getirilmesi Türklerin ısrarı sonucunda gerçekleşmişti. Asım ise Maraş'a geçerek burada Fransız idaresine karşı direniş hareketi örgütlemiş olan Türkleri destekledi. Daha sonra İbrahim Henânu hareketini desteklemek için gönderilen Türk kuvvetlerinin komutanlığına getirildi.⁴⁷

Suriye bölgesinde Fransız mandasına karşı başlatılmış bir diğer direniş hareketi olan İbrahim Henânu İsyanı'nda da Türklerin etkisi ve desteği görülmektedir. Türk ordusunda hizmet gören ve Halep Vilayeti divanı başkanlığı yapan İbrahim Henânu, Kasım 1919'da kuzey bölgesinde Fransızlara karşı direniş hareketi başlatmış, bu hareket hem Şam'daki Arap hükûmeti hem de Türk yönetimi tarafından desteklenmiştir. 7 Eylül 1920 tarihinde Henânu ile Türk hükûmeti arasında yapılan anlaşmaya göre Türkiye, Henânu'yu silah ve mühimmat vererek destekleyecek ve bunları hediye sayacaktı. Ayrıca, sınırlar gerektiğinde karşılıklı askerî destek sağlanabilmesi için açık bulundurulacaktı. Bundan başka, Türkiye direnişçilere topçu eğitimi yaptırmak üzere topçu askerleri gönderecekti.⁴⁸

Bu anlaşmanın akabinde Türk ordusunda makineli tüfekler ve bir adet top ile donatılmış bir birlik Henânu'ya gönderildi. İki yüz kişilik düzenli askerden oluşan bu birlik Türkler ile Araplar arasında kardeşliğe işaret eden bir bayrak taşıyordu. Bu bayrağın bir yüzüne Faysal'ın devletinin bayrağının öteki yüzüne ise Türk bayrağının motifleri işlenmişti. Bayrağın bir yüzünde "*İnananlar kardeştir.*", diğer yüzünde ise "*Kardeşlerinizin arasını düzeltiniz.*" ayeti işlenmişti. Direnişçilere moral desteği vermek için birlik direnişin olduğu birçok bölgeyi bu bayrakla birlikte dolaşmıştır.⁴⁹

46 A. Rafiq, "Türkiye Suriye İlişkileri", s. 41.

47 A. Rafiq, "Türkiye Suriye İlişkileri", ss. 41-42

48 A. Rafiq, "Türkiye Suriye İlişkileri", ss. 43-44

49 A. Rafiq, "Türkiye Suriye İlişkileri", ss. 44.

Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus; bu hareketin Türkiye için değil Suriye'nin kurtuluşu maksadını haiz olarak planlanmış bir isyan olmasıydı. Henânu, hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Ürdün'e sığındı ve burada İngilizler tarafından yakalanarak Fransızlara teslim edildi ve Nisan 1922'de yargılanarak serbest bırakıldı. Yakın arkadaşlarından Yusuf es-Sa'dun, Henânu'nun serbest bırakılmasının *Türkiye'nin müdahalesi* ve devletler arası anlaşmalarla gerçekleşmiş olduğunu yazmaktadır.⁵⁰

Bu bölgede Türkiye tarafından desteklenen bir başka kurtuluş hareketi de Salih el-Ali'nin başlattığı harekettir. 27 Şubat 1921 tarihinde Şeyh Salih el-Ali'nin gönderdiği heyet Türkiye'ye geldi ve buradan direnişçiler için gerekli silah ve mühimmat sağlandı.⁵¹ Konumuz açısından önemli bir başka nokta da Salih el-Ali'yi destekleyen direnişçilerin Amerikan, İngiliz, İtalyan ve İspanyol konsolosluklarına gönderdikleri telgraflardır. Bu telgraflarda *kendilerinin amaçlarının yabancı işgaline karşı direnmek olduğunu, kendilerini destekleyen İslam hilafetinin (Osmanlı) yanında yer aldıklarını ve isyancıların hareketinin, temsil ettikleri millete karşı duydukları vatanperverlik hislerinden kaynaklandığını* vurguladılar.⁵²

Önce 20 Temmuz 1920'de Suriye'deki Faysal hükûmetinin varlığına Fransızlar tarafından son verilmesi, akabinde de 20 Nisan 1921'de Türkiye ile Fransa'nın anlaşması bu direniş hareketlerini en büyük desteklerinden yoksun bıraktı ve kısa zaman içerisinde Fransızlar tarafından bastırıldılar. Anlaşmanın akabinde Türkiye, bölgedeki birliklerini çekerek direnişçilerle olan ilişkilerini dondurmuştur. Gerek askerî eğitim gerekse mühimmat yönünden direnişçilere büyük destek sağlayan Türkiye'nin yardımını çekmesi, bunları Fransa'ya boyun eğmeye mecbur etmiştir. Özellikle Salih el-Ali İsyanı'nın başarısız olmasında Türkiye'nin yardımının kesilmesinin büyük rolü vardır.

Türkler ile Araplar arasındaki din bağı ve buna benzer ortaklıklardan kaynaklanan kaderde ortaklık duygusu ve Emperyalist güçlere karşı dayanışma zorunluluğu, Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarındaki hâkimiyetinin sona ermesiyle birlikte birden bire yok olmuş değildir. İslamcı Osmanlıcılık ideolojisinin de temelini oluşturan bu zorunluluklar her iki toplumun liderleri tarafından Osmanlı hâ-

50 Yusuf es-Sa'dun, *Müzekkirati Yusufes-Sa'dun an Sevratü Henânu*, s. 21'den akt. A. Rafiq, "Türkiye Suriye İlişkileri", s. 45.

51 A. Rafiq, "Türkiye Suriye İlişkileri", s. 46.

52 A. Rafiq, "Türkiye Suriye İlişkileri", s. 46.

kimiyeti sona erdikten sonra da bir süre gündemde tutulmuş ve bir alternatif olarak değerlendirilmiştir. Osmanlılık, Osmanlı Devleti tarihteki yerini aldıktan sonra birden bire yok olmadı, zira büsbütün esassız veya hayalî bir bağ veya inşai bir durum değildi. Fakat bu gerçek, “retrospective” milliyetçi görüşlerin hâkim ve baskın olmasından dolayı çoğu zaman gözden kaçırılmıştır. Bu makalede de gösterilmeye çalışıldığı üzere, Türkler ve Suriye merkezli Araplar Birinci Dünya Savaşı’nı takiben aynı idare çatısı altında ama eskisine nazaran daha konfederatif bir şekilde yine bir arada kalmak / bir araya gelmek için gayret göstermişlerdir. Gerek bir konfederasyonun kurulması gerekse yabancı işgaline karşı direnişi örgütlemeye ve benzer konularda her iki tarafın işbirliği yaptığı görülmektedir. Bu sürecin incelenmesi, Suriye’de, Fransızların çekindiği bir Türk nüfuzunun bulunduğunu da göstermektedir.

Abstract

Continuity and Change in the Turkish-Arab Relations After the Collapse of the Ottoman Administration and the Ideology of the Ottomanism

Historians almost totally neglect the ongoing impact of Ottomanism on Turkish-Arab relations after the defeat of the Ottoman state and its withdrawal from the last predominantly Arabic-speaking provinces of the empire in 1918. Academic studies that address Turkish-Arab studies consider Ottomanism as a spent and irrelevant force after 1918. The aim of this paper is to investigate the relations between Turkish and Arab elites following the collapse of the Ottoman rule in geographical Syria, Iraq and the Hejaz. Based on the treatises between the two sides, the joint projects put into practice, the attitudes of the leaders of the movements that resist European occupation on both sides of the armistice line, and a critical reading of the secondary literature, the article argues that Ottomanist ideology continued to bear an influence. It helped efforts at political organization and especially in conjunction with the notion of the Caliphate, which is another focus of the article.

Keywords: Ottomanism, Arabism, Caliphate, Mandate Government, Syria.